

AZ IGAZSÁGOSSÁG ANATÓMIÁJA

Michael J. Sandel: *Mi igazságos... és mi nem?* –
A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata
Fordította Felcsuti Péter
Corvina, 2012. 338 oldal, 2990 Ft

Michael J. Sandel azon kevés filozófusok egyike, akik igazi „public intellectual”-nek számítanak hazájukban. Neve korántsem csupán akadémiai körökben, hanem a művelt nagyközönség számára is ismerősen csenghet, hiszen az elvont filozófiai diskurzusokon túl, a közéleti vitákból is rendre kiveszi a részét (popularitását kiválóan érzékelteti, hogy egy makacsul keringő városi legenda szerint még a Simpson család egyik figuráját is róla mintázták – kissé hasonlatosan Szókratész kéretlen vígjátéki karrierjéhez, aki Arisztophanész kíméletlen komédiáiban bukkant fel annak idején).

A kortárs filozófusok esetében szokatlan léptékű hírnév persze nem a véletlen műve. Sandel évtizedes munkásságának fő vonzerejét épp az az intellektuális elegancia jelenti, mellyel áthidalja a közbeszéd és a szakma közt fennálló, sokak számára feloldhatatlannak tűnő kettőséget. Játszi könnyedséggel szeli át a széles nyilvánosságot és az akadémiai diskurzust elválasztó demarkációs vonalat, hogy az elvont morál-filozófiai kérdéseket rendre megsétáltassa a közéleti viták csataterén, a közéleti viták vehemens érveit pedig a morálfilozófia elefántcsontornyában vesse alá élveboncolásnak.

Ennek az állandó határsértésének a kulcsfontosságú színtere Sandelnél a tanterem. Évtizedes tanári pályafutása során fejlesztette ki azt a figyelemre méltó retorikai apparátust, mellyel többnyire képes megtartani a közérthetőség és az elméleti elmélyültség között fennálló kényes egyensúlyt. Az igazságosságról tartott kurzusa a Harvard történelmének leglátogatottabb előadásai közé került, mely – a felsőfokú oktatás jövőjét előrevetítő online közvetítésnek köszönhetően – a világ egyéb szegleteiben is ismertté tette a nevét. Szemléletes példája mindennek, hogy 2011-ben a *China Newsweek* őt választotta a legnagyobb hatású külföldi személyiségnek. Eme legendás kurzus anyagából és tapasztalataiból pár éve könyv is született, mely nálunk a *MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM?* – A HE-

LYES CSELEKVÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA címen jelent meg.

A könyv kettős funkcióval bír. Sandel egyfelől csoportosítja, bemutatja és értékeli az igazságossággal kapcsolatos legfontosabb filozófiai álláspontokat, másfelől ismételten kifejti saját kommunikatív elméletét, melynek segítségével meghaladhatónak véli a mainstream politikai paletta szemben álló pólusainak közös platformját jelentő, tág értelemben vett liberalizmust. A műnek ezt a két dimenzióját annak ellenére is érdemes külön vizsgálni, hogy természetesen a szövegben nem választhatók el sebészi pontossággal egymástól. Sandel kommunikatív alapokon sarjadó „puha” antiliberalizmusa helyenként áthatja ugyanis a leíró részeket, azaz a klasszikus igazságosságfelfogások bemutatását is. Ez a szubjektív látószög a jelenkorhoz közelítve, azon belül is leginkább Rawls értékelésénél válik szembetűnővé, ami persze nem túl meglepő annak fényében, hogy Sandel – a XX. század végi politikai filozófusok többségéhez hasonlóan – eleve a paradigmatisms rawlsi elmélet kritikájából bontakoztatta ki saját elméletét a 80-as évek folyamán.

Mindettől függetlenül, a *MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM?* roppant komoly pedagógiai teljesítmény, mely a markáns kritikai attitűd ellenére is korrekt és rendkívül olvasható bevezetést nyújt a társadalmi igazságosság mibenlétét kutató politikai filozófiák legfontosabb kérdéseibe. Sandel három nagy családját különbözteti meg az igazságosságelméleteknek, aszerint, hogy milyen fundamentális értékeket emelnek piedesztálra. A haszonelvűség a jótétet, a libertarianizmus és a liberális egalitarianizmus az individuális szabadságot, a Sandel által is vallott „*honpolgári republikanizmus*” pedig az erényt kezeli legfőbb prioritásként. A könyv ugyan külön fejezetet szentel mindhárom filozófiai „iskolának”, ám az egymásra vonatkozó kritikai észrevételeik állandó betűzdelésével kiválóan érzékelteti a köztük zajló szüntelen párbeszédet és keveredést. A szöveg tehát nem egyszerűen kimutatja, hanem virtuálisan modellezi is az olvasó számára azt a dinamikus és komplex viszonyrendszert, melyben az említett nézetek folytonos ütközésekbe és átfedésekbe kerülnek egymással. Sandel művének még ennél a dialektikus szerkezetnél is figyelemre méltóbb erénye az a hihetetlen példagazdagság, mely a hétköznapi valóság talaján tartja a sokszor nagyon

is elvont dimenziókban zajló filozófiai diskurzust. Természetesen megismerkedünk az egyes álláspontokat képviselő filozófusok fő tanáival (sokszor még szórakoztató életrajzi szkeccseket is kapunk az ismeretterjesztő anekdotázás keretében), ám Sandel nem rögtön a kategorikus imperatívusszal vagy a méltányosságként felfogott igazságossággal rohanja le a gyanútlan olvasót, hanem intuitív erkölcsi állásfoglalást kiváltó eseteken keresztül vezeti el őt a bennük foglalt gondolatisághoz.

Ezt az induktív technikát alkalmazza már rögtön a könyv felütése is, mely a 2004-es Charlie hurrikánt követően kialakuló heves társadalmi vitából párolja le a filozófiai álláspontokat. Részletesen ismerteti a katasztrófa nyomán kialakult nyereszkedési célú áremelés hírhedt eseteit és az ezeket érintő markáns véleményeket, majd rámutat a bennük kódolt filozófiai meggyőződésekre. Ugyanígy jár el később a 2008-as pénzügyi válsággal, a bérnyasággal vagy épp a legfrissebb pozitív diszkriminációs botrányokkal. Megtudjuk azt is, hogy Kant vajon Clinton védelmére kelt volna-e a Lewinski-ügyben, illetve hogy miként is bizonyította volna Mill Shakespeare magasabbrendűségét a Simpson család szemben (jól mutatja Sandel retorikai dörsölségét, hogy sokszor még a más szerzőktől kölcsönzött klasszikus példákat is szemrebbelés nélkül aktualizálja; így – Nozickkal ellentétben – a korábbi generációk NBA-sztárjának számító Wilt Chamberlain helyett ő Michael Jordan busás fizetésének erkölcsi vetületeit firtatja). A könyv ebben a tekintetben épp ellenétes utat jár be, mint a filozófiai szövegek általában: nem az absztrakt elméletre hoz utólagos példákat, hogy bizonyítsa vagy épp alkalmazza azokat, sokkal inkább magukból az esettanulmányokból sajtolja ki a lehetséges elméleti tartalmakat.

Mindez nem pusztán a befogadói érdeklődés fenntartását szolgálja, hanem egy sajátos elgondolás is felsejlik mögötte, mely szerint a politikai filozófiának az eddigieknél szorosabban kellene kötődnie a társadalmi valósághoz és a közvéleményt foglalkoztató ügyekhez. Sandel érezhetően a filozófia fontos feladatának tartja, hogy az képes legyen orientálni az embereket az olyan nagy port kavарó ügyekben, mint az abortuszkérdés, a meglegházasság legalizálása vagy épp az örökké vitát generáló adópolitika dilemmái. Persze nem arról van itt szó, hogy a filozófiának kéne megadnia az egyedül üdvözítő válaszokat,

melyek egyszer s mindenkorra lezárják a vitát; inkább fogalmilag kellene letisztáznia a lehetséges álláspontokat és messzemenő logikai következményeit. A politikai filozófia így a közbeszéd felettes énje volna, mely átgondoltabbá és reflektáltabbá teszi a társadalomban kavargó nézeteket.

A teóriákra zúdított példaáradatnak tehát több szinten is megvan a funkciója Sandelnél, azonban helyenként kétségtelenül a publicisztikai könnyedség irányába tolja el a művet. A túlzott felhígulásnak a veszélye különösen az olyan – bulvárérzékenységről is tanúskodó – extrém példák hosszas elemzése során fenyeget, mint a magát önkéntesen kannibáleledelnek felkínáló férfi vagy az aznapi ebédet maguk közül kisorsoló hajótöröttek esete. Pár effajta aránytévesztés azonban bőven belefér egy nagyközönségnek szánt mű esetében. Kijelenthető, hogy Sandel alapvetően bravúrosan oldotta meg a közérthetőség és az elmélyültség szempontjainak összeegyeztetését.

A MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM? tehát érzékletesen és alaposan járja körül a nagy hatású igazságosságelméletek központi tanait, de a könyv célkitűzései természetesen messze túlmutatnak a pusztán ismertetésen. A szöveg vége felé közeledve fokozatosan módosul az eredendően objektív szemszög. Az utolsó két fejezetben Michael Sandel, a tanár lassan kioldalaz a pódiumról, hogy átadja a helyét Michael Sandelnek, a markáns látásmóddal bíró politikai filozófusnak, aki már egyértelműen leteszi a voksát a vitában álló álláspontok egyike mellett. Sandel, a politikai filozófus ugyanis elveti mind a haszonelvűséget, mind a libertarianizmust, illetve a liberális egalitarianizmust. Az elsővel szembeni érvei több ponton átfedésben vannak Rawls híres utilitarianizmuskritikájával: a haszonelvűség egyfelől nem képes komolyan venni az egyének közti különbségeket, mivel aggregálhatónak tartja a boldogságot, és az erkölcsi elvek helyett pusztán kalkulációra alapozza az igazságosság kérdését. Másfelől azzal, hogy egyetlen közös értékmérőt alkalmaz csupán, a lehetséges emberi javak közt fennálló minőségi különbségeket sem tudja felismerni (és itt teljesen mindegy, hogy a „következetesebb” benthami vagy a „humánusabb” milli felfogásról beszélünk, mert az előbbi ugyan meg sem kíséri, az utóbbi viszont kudarcot vall a kvalitatív haszonelvűség kidolgozásában).

A szabadság értékére épülő igazságosság-

elméletek sikeresen küszöbölik ki az első hibát, ám a másodikat nem. „Ezek az elméletek komolyan veszik a jogokat, és nem tekintik az igazságosságot egyszerű kalkulációnak” – mondja Sandel, ám azt is rögtön hozzáteszi, hogy ettől még ugyanúgy adottnak fogadják el az emberek preferenciáit, mint a haszonelvűség. „Nem igénylik, hogy megkérdőjelezzük vagy vitassuk azokat a preferenciákat és vágyakat, amelyeket magunkkal hozunk, amikor a közéletbe lépünk. Céljaink értéke, életünk értelme és jelentősége, közös létünk minősége és jellege kívül esik az igazságosság világán.” (302. k.)

Sandel tehát ezúttal is az erkölcsi semlegesség követelménye ellen indul hadba, mely szerint mélyen áthatja az amerikai mainstream politikai paletta egészét. A szabadpiac szentségét hirdető, alapvetően libertárius republikánusok és az inkább egalitárius demokráciák között zajló ádáz vita többnyire a jogok és a társadalmi javak helyes elosztásáról szól, egyhangúlag elutasítva a közös erkölcsi célok kitűzésére irányuló igényt. Sandel szerint lényegileg elhibázott az eme hallgatólagos „liberális” konszenzus mögött álló egyén- és közösségfelfogás, az individuumok ugyanis sokkal mélyebben ágyazódnak be az őket körülvevő szűkebb és tágabb közösségekbe, mint azt a semlegességet hirdető liberalizmus feltételezi. Az embert nem lehet leválasztani morális céljairól, így az igazságosság fogalma sem élvezhet elsőbbséget a jó élet lehetséges felfogásaihoz képest. Ez a vezérgondolat már az 1982-es LIBERALISM, AND THE LIMITS OF JUSTICE-től kezdve uralja Sandel életművét (magyarul eddig a PROCEDURÁLIS KÖZTÁRSASÁG ÉS A „TEHERMENTES” ÉN című tanulmányában volt hozzáférhető a legteljesebben), és még mindig súlyosan problematikus elméleti következményekkel bír.

A Sandel által javasolt „honpolgári republikanizmus” alapvető célkitűzése, hogy visszaeressze a morált a politika ringjébe. Ennek a kulcsfontosságú projektnek két fő vetülete van: egyfelől a kormányzatnak el kell köteleznie magát érényes állampolgárok nevelése mellett, másfelől a liberalizmus által kipurgált közbeszédben újra elfogadottá kell tenni a világnézeti és erkölcsi hivatkozásokat. Sandel szerint csakis így tartható fent a társadalom tagjai közt fennálló szolidaritás, ahogy az állam iránti lojalitás is. A liberális demokráciák társadalmi szolidaritásának fenntartása valóban kényes feladat, azzal a kérdéssel azonban Sandel már nem foglalkozik,

hogy egy világnézeti plurális társadalomban mégis miként lehetne eldönteni, hogy mely érények támogatandók kormányzatilag és melyek nem. A szintén a Harvardon oktató híres történész, Niall Ferguson is hangot adott ezzel kapcsolatos aggályainak egy Sandellel folytatott nyilvános vitában: „Nem hiszem, hogy az »erény«-nyel engem valaha be tudnál lelkesíteni. Mindig Robespierre-t látom magam előtt, mikor ezt a szót használod – a republikánus erény megtestesülése, amint épp guillotine alá küldi az embereket.”

A rawlsi politikai liberalizmus épp azon a belátáson alapszik, hogy mivel a társadalom világnézeti pluralizmusa elvileg is feloldhatatlan, ezért az állam semlegességének feladása szükségképpen valamiféle elnyomáshoz vezetne. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy ne játszanának szerepet kisebb-nagyobb közösségeink a személyes identitásunk kialakulásában. Így célt téveszt Sandel ama kritikája, miszerint Rawls erkölcsi individualizmusával nem is volnának magyarázhatók az olyan társadalmi jelenségek, mint a szolidaritás, a lojalitás vagy a vallásos hit. Rawls nem tagadja, hogy „függésben lévő lények vagyunk”, akiket nagymértékben meghatároz a közeg, melybe beleszülettünk. Azt a nézetet viszont már elutasítja, hogy identitásunk örökölt részéhez ne alakíthatnánk ki kritikai viszonyt, és ne próbálkozhatnánk a felülbírálásával – hiszen épp ezt a képességet takarja az „erkölcsi autonómia” fogalma, nem pedig valamiféle absztrakt és totális függetlenséget.

Sandel viszont ezúttal sem képes választ adni arra a kérdésre, hogy milyen mozgástere van a közösség által definiált egyénnek, örökölt identitása felülértékelésében, vagy hogy miként egyeztethető össze a különböző konstitutív közösségek ütközésben álló nézetei, illetve érdekei. Hogy dől el egy adott esetben, hogy a család, a környék, az etnikum, a társadalom vagy épp az emberiség az elsődleges viszonyítási pont? Ezeket az aggályokat mélyítik a könyv olyan példázatai, mint a hazafias hűsége miatt csodált Robert E. Lee főparancsnoké, aki annak ellenére is háborúba vezette a déliek seregét, hogy mélyen helytelenítette a rabszolgatartás intézményét. Sandel komunitárius elméletéből nagyon is könnyen sejlik fel az a baljós filozófiai következmény, hogy a lojalitás olykor morális elsőbbséghez juthat legmélyebb erkölcsi meggyőződéseinkkel szemben.

Ennél lényegesen izgalmasabb a közbeszéd újragondolásának programja, melyet Sandel

az utolsó fejezetben hirdeti meg, bár a semlegességre irányuló kritikája itt is kicsit célt téveszt. A tét ezúttal még nagyobb, mint az állam semlegessége esetében: „*Nem pusztán arról van szó, hogy az állam nem foglalhat állást a jó élet valamelyik koncepciója mellett, de az állampolgárok sem hozhatják be az igazságosságról és jogokról folyó vitába saját morális és vallásos meggyőződéseiket.*” (289.) Sandel szerint például Martin Luther King Jr. vallási meggyőződéstől fűtött szónoklatai is kívül esnek a liberális közbeszéd keretein. Ám ez félreértés: Rawls a napnál világosabban leszögezi a VISSZATÉRÉS A KÖZÖS GONDOLKODÁS ESZMÉJÉHEZ című művében, hogy „*bármikor hivatkozhatunk elfogadható hívő vagy nem hívő világnézetünkre a közös politikai vitában, feltéve, hogy amiről azt állítottuk, hogy a bemutatott világnézet támasztja alá, később valódi politikai indokokkal s nem csupán világnézetünkéből következőkkel igazoljuk.*” (John Rawls: A NÉPEK JOGA – VISSZATÉRÉS A KÖZÖS GONDOLKODÁS ESZMÉJÉHEZ. L'Harmattan, 2008. 161.) Ebből tehát nem a partikuláris világnézetek közbeszédből való szigorú kitiltása következik, ahogy azt Sandel lefesti nekünk, pusztán annak belátása, hogy a világnézeti érvek *önmagukban* nem elégségesek az ilyen viták során. Így tehát bármennyire is hangsúlyozta King saját nézetei vallásos gyökereit, „*a kikötés teljesült, mert e tanok*

alapvető alkotmányos értékeket [...] támasztottak alá” – írja Rawls. Sandel tehát időnként szélmalomkal vív harcot, és olyan nézeteket támad ellenfeleiben, melyeket ő maga vetített beléjük. Sokkal érdekfeszítőbbek azok a szemléletes részek, melyekben a szerző olyan kényes közéleti viták morálfilozófiai anatómiáját tárja fel, mint az abortusz, az eutanázia vagy épp a meglegházaság kérdése. Sandel hatásosan és gondolatébresztően érvel amellest, hogy az ilyen viták csak akkor lehetnek értelmesek, ha minden fél felfedi erkölcsi elköteleződéseit – ami persze már feltételezi annak előzetes belátását, hogy az erkölcsi állásfoglalás elengedhetetlen kritériuma az ilyen viták lebonyolításának.

A MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM? tehát két szempontból értékelhető. Sandel saját elméletéhez nem ad hozzá túl sokat, és nem is küszöböli ki annak intellektuális csorbáit. Összességében ugyanakkor szívporkázó filozófiai olvasmány, mely rendkívüli eleganciával járja körül az újkori politikai és morálfilozófiák központi kérdéseit. Felcsuti Péter fordítása kiválóan adja vissza a szerző gördülékeny stílusát, ám bizonyos részekenél – mint például a Kant-fejezetben – láthatóan nincs a helyzet magaslatán a filozófiai terminológia tekintetében.

Jankovics Márton

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a MOL támogatásával jelenik meg

Nemzeti Kulturális Alap

Külön köszönet illeti Somssich-Szógyény Bélát:
az ő nagylelkű hozzájárulása nélkül
az év három utolsó száma nem jelenhetne meg.